

## Trydent-Górna Adyga

### Problemy i wyzwania pogranicza włosko-germańskiego

Trydent-Górna Adyga, jeden z pięciu włoskich regionów o statusie specjalnym, leży w północno-wschodniej, alpejskiej części Włoch. Na tym przygranicznym obszarze przenikają się kulturowe wpływy włoskie, germańskie i ladińskie; Włosi sąsiadują tu ze Szwajcarami i Austriakami. Alpejska kraina była przez wiele stuleci postrzegana jako odległa od pozostałej części Italii i niedostępna. Ta sytuacja odizolowania zaczęła się zmieniać dopiero w drugiej połowie XX wieku, przede wszystkim dzięki rozbudowie sieci dróg i torów kolejowych<sup>1</sup>. Do lat 60. XX wieku był to obszar niedoinwestowany, słabo rozwinięty. Później skorzystał na umocnieniu relacji gospodarczych między północnymi Włochami (obszarem Padanii) i południowymi Niemcami<sup>2</sup>. Region Trydentu-Górnej Adygi jako pierwszy w Italii zlikwidował analfabetyzm<sup>3</sup>.

Ziemie te tradycyjnie słynęły z uprawy winorośli, produkcji drewna i przetwórstwa owocowego: ciągnące się hektarami rzędy karłowatych jabłoni to do dziś wyróżniający się element krajobrazu. W latach 60. i 70. XX wieku zaczął się tam rozwijać na szeroką skalę rynek usług turystycznych, zwłaszcza związanych ze sportami zimowymi, który także współcześnie (szczególnie w prowincji Bolzano) jest główną gałęzią miejscowej gospodarki. Położone w Dolomitach miejsca, takie jak: Canazei, Predazzo, Cavalese czy Val Gardena, są chętnie odwiedzane przez cudzoziemców i samych Włochów, ze względu na funkcjonujące

---

<sup>1</sup> R. Mainardi, *L'Italia delle regioni. Il Nord e la Padania*, Bruno Mondadori, Milano 1998, s. 24, *Sintesi*. W rozdziale tym wykorzystuję częściowo treści zawarte w tekście: K. Golemo, *Trydent-Górna Adyga – alpejski świat na styku kultury lacińskiej i germańskiej*, [w:] *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. eadem, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, s. 99-121, *Societas*, 72.

<sup>2</sup> R. Mainardi, *op. cit.*, s. 136.

<sup>3</sup> G. Piovene, *Podróż po Włoszech*, wybór i tłum. Z. Ernstowa, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977, s. 7.

tam od lat liczne stacje narciarskie<sup>4</sup>. Narciarzy i snowboardzistów przyciągają infrastruktura na wysokim poziomie, słoneczny klimat i dobrze przeszkolone kadry instruktorów. Mówiący w kilku językach mieszkańcy górskich miejscowości z powodzeniem obsługują turystów, także tych najmłodszych, rozpoczynających naukę w alpejskich szkołkach narciarskich. Obszar Trydentu-Górnej Adygi oferuje również odpoczynek w uzdrowiskach, takich jak Merano/Meran.

Trydent-Górna Adyga graniczy na północy z Tyrolem i obszarem Salzburga oraz ze szwajcarskim kantonem Gryzonia (Grigioni). Natomiast od południa i południowego wschodu przylegają do niego Lombardia i Wenecja Euganejska, z prowincją Belluno. Jest to jednocześnie najbardziej wysunięty na północ region Włoch. Jeśli chodzi o samą nazwę, jej pierwszy człon – Trentino – pochodzi od historycznej nazwy miasta Trydent, a drugi – Alto Adige – odnosi się do górnego biegu rzeki Adygi. Od 1948 roku (uchwalenie Konstytucji Republiki Włoskiej i pierwszego Statutu Autonomicznego) do 1972 roku (wprowadzenie drugiego Statutu Autonomicznego), region nosił dwujęzyczną nazwę Trentino-Alto Adige/Tiroler Etschland (Trydent-Górna Adyga/Ziemia Tyrolska rzeki Adygi). W 1972 roku na mocy drugiego Statutu Autonomicznego wprowadzono nową nazwę, która została potem zatwierdzona w poprawce do konstytucji z 2001 roku<sup>5</sup>.

Uregulowania prawne zawarte w Konstytucji Republiki Włoskiej z 1948 roku oraz wypływające ze Statutu Autonomicznego tego regionu legitymizują dwujęzyczność w szkolnictwie, urzędach czy mediach. W prowincji Bolzano, zamieszkiwanej także przez społeczność Ladińczyków, do dwóch urzędowych języków (włoskiego i niemieckiego) dochodzi trzeci – ladiński. Stąd też nazwa obszaru funkcjonuje oficjalnie w trzech wariantach językowych: po włosku – Trentino-Alto Adige (Trydent-Górna Adyga), po niemiecku – Trentino-Südtirol (Trydent-Południowy Tyrol), po ladińsku – Trentin-Adesc Aut albo Trentin-Sudtirol.

To drugi, po Dolinie Aosty, włoski region o najniższej gęstości zaludnienia, na co wpływ ma ukształtowanie terenu – sporą jego część zajmują obszary wysokogórskie. Stolicą Trydentu-Górnej Adygi jest miasto Trydent (wł. Trento). Region dzieli się na dwie autonomiczne części: Provincia Autonoma di Trento (położona w części Trydent/Trentino<sup>6</sup>) oraz Provincia Autonoma di Bolzano (w części Górna Adyga), które w dalszych partiach tekstu będą nazywane odpowiednio pro-

---

<sup>4</sup> *Ibidem*, s. 136.

<sup>5</sup> Zob. strona internetowa Autonomicznego Regionu Trydentu-Górnej Adygi: <http://www.regione.taa.it/> – 13 IV 2019.

<sup>6</sup> Polskie słowo „Trydent” oznacza zarówno miasto Trydent (wł. Trento), jak i jedną z dwóch części składowych regionu (wł. Trentino). Dlatego w polskim przekładzie nazewnictwo może być mylące.

wincją Trydentu i prowincją Bolzano<sup>7</sup>. Mimo różnic językowych prowincje są do siebie podobne pod względem struktury gospodarczej i morfologii terenu<sup>8</sup>. Obie posiadają wysoki stopień niezależności od centrum, co ma źródło w historii tych przygranicznych terenów. Obszary alpejskie, wśród nich Trydent-Górna Adyga, cieszyły się od lat ustępstwami ze strony rzymskiej centrali ze względu na ich strategiczne położenie i własny system gospodarczy. To przez nie przechodziły szlaki wiodące na północ i na wschód Europy. Przez przełęcz Brenner przebiega np. ważny transalpejski szlak komunikacyjny do Austrii. Źródeł autonomii należy też szukać w zróżnicowaniu etniczno-językowym żyjących tam populacji: obszary alpejskie zamieszkuje największa liczba tzw. *alloglotti*, czyli osób posługujących się językiem innym niż włoski i jego dialekty. Poza językiem włoskim występującym w różnych lokalnych wariantach (różnice istnieją nawet pomiędzy poszczególnymi miejscowościami), w regionie używa się również odmiany niemieckiego, zwanej tyrolską lub południowotyrolską (przypomina niemiecki używany w Austrii<sup>9</sup>), ladińskiego, a także (w prowincji Trydentu) lokalnych wariantów języków germańskich: cimbro i mòcheno.

## Wielokulturowa historia regionu

Region Trydent-Górna Adyga, stanowiący część obszaru tyrolskiego, leży na styku świata łacińskiego i germańskiego. Teren zamieszkiwany przez Celtów i Retów podbili w 15 roku p.n.e. Rzymianie, którzy przez kolejne pięć stuleci rządów wprowadzili na nim język i kulturę łacińską oraz chrześcijaństwo. W czasach rzymskich Tyrol pełnił funkcje strategiczno-militarne. Kontrolując ten alpejski obszar, Rzymianie posiadali szybki i łatwy dostęp do terenów położonych nad Dunajem i Renem, zajętych przez plemiona germańskie<sup>10</sup>. W V wieku Tyrol został zdominowany przez Ostrogotów, w VI wieku przez Longobardów, od VIII wieku teren ten jako hrabstwo był zależny od Karolingów, później przeszedł pod panowanie Bawarii, by następnie od XIII wieku stać się Hrabstwem Tyrolu.

<sup>7</sup> Chociaż dokładne znaczenie włoskiego *provincia* to „powiat”.

<sup>8</sup> R. Mainardi, *op. cit.*, s. 135.

<sup>9</sup> Fiorenzo Toso określa ten język jako *koinè austro-tirolese*. F. Toso, *Le minoranze linguistiche in Italia*, il Mulino, Bologna 2008, s. 81, *Universale Paperbacks il Mulino*.

<sup>10</sup> B. Luverà, *L'Euregio tirolese. Tra regionalismo transfrontaliero e micronazionalismo di confine*, [w:] *Altre Italie. Identità nazionale e Regioni a statuto speciale*, a cura di G. Nevola, Carrocci, Roma 2003, s. 21, *Biblioteca di Testi e Studi*, 221.

Od drugiej połowy XIV wieku obszar ten wielokrotnie zmieniał swoich właścicieli: od 1363 roku były to dziedziczne ziemie dynastii Habsburgów, w 1797 roku, po zwycięskiej kampanii Napoleona i na mocy ustaleń zawartych w traktacie pokojowym z Campo Formio, został odstąpiony Austrii, w 1805 roku ponownie przyłączono go do Bawarii, w latach 1809-1814 należał do Królestwa Włoch<sup>11</sup>, a w 1815 roku został zwrócony Austrii<sup>12</sup>.

W XIX wieku na obszarze Trydentu, znajdującego się wówczas pod dominacją austriacką, ludność włoska angażowała się w promocję „italskości”. W mieście Trydent założono w 1827 roku La Società Alpina (Stowarzyszenie Alpejskie), rozwiązane w 1872 roku za propagowanie idei przyłączenia regionu Trydentu do Włoch. Kilka lat później, w 1877 roku, stowarzyszenie zostało odbudowane pod nową nazwą jako La Società degli Alpinisti Tridentini (Towarzystwo Alpinistów Trydenckich, SAT) na wzór niemieckiego Deutsche Alpenverein, z którym ostro rywalizowało. Głównym celem tej struktury była budowa schronisk wysokogórskich, które wyznaczałyby włoskie terytorium alpejskie (w opozycji do sieci schronisk Deutsche und Oesterreichischer Alpenverein). Dwie strony: włoska i austriacka spierały się o dobro ponadgraniczne, wspólne, czyli Alpy<sup>13</sup>. Członkowie SAT w większości postulowali uwolnienie Trydentu od Austrii i przyłączenie go do Królestwa Włoch, w imię idei irredentyzmu<sup>14</sup>.

W 1919 roku na mocy traktatu pokojowego z Saint-Germain-en-Laye terytorium Górnej Adygi i Trydentu (w traktacie nazwane Tyrolem przedalpejskim – *le Tyrol cisalpin*)<sup>15</sup> zostało przyznane Włochom. Do Italii został więc włączony nie tylko Trydent, faktycznie zamieszkiwany przez ludność włoskojęzyczną, ale również Południowy Tyrol (zwany we Włoszech Górną Adygą), gdzie zdecydowaną większość stanowią ludzie niemieckojęzyczni. Nie odbył się wówczas żaden plebiscyt wśród miejscowej ludności, która z dnia na dzień znalazła się pod panowaniem Królestwa Włoch. Obszar Południowego Tyrolu został więc zajęty przez Włochów

---

<sup>11</sup> Nie należy mylić tego organizmu państwowego ze Zjednoczonym Królestwem Włoch, powstałym po okresie Risorgimento w 1861 roku.

<sup>12</sup> W. Misiuda-Rewera, *Włochy. Republika autonomii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005, s. 230.

<sup>13</sup> *Ibidem*, s. 70.

<sup>14</sup> Wł. *Irredentismo* pochodzi od *non redento, non salvato* – „niewyzwolony”. Na temat irredentyzmu trydenckiego w myśli włoskich nacjonalistów zob. J. Sondag-Cedarmas, *Nacjonalizm włoski. Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896-1923)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, s. 341-345, *Societas*, 55.

<sup>15</sup> Zob. dokumenty na stronie włoskiego Instytutu Międzynarodowych Studiów Prawniczych (ISGI, CNR), [on-line:] <http://www.prassi.cnr.it/prassi/attiInternazionali.html?id=508> – 13 IV 2019.

i włączony w obszar Italii w 1919 roku bez poznania woli zamieszkujących go obywateli. Tyrol, stanowiący w odczuciach mieszkańców pewną kulturową, geograficzną i językową całość, został wskutek powojennych podziałów terytorialnych sztucznie rozbitý na trzy części: północną i wschodnią pozostałe w Austrii oraz południową, arbitralnie przyłączoną do Królestwa Włoch<sup>16</sup>. Odgórnie narzucona granica miała wpływ na codzienne życie lokalnej ludności – niektórzy Tyrolczycy posiadali ziemie po obu jej stronach. Większość wiejskiej populacji żyjącej w tym rejonie jeszcze przed wojną żywiła antywłoskie uprzedzenia<sup>17</sup>.

Konsekwencje włoskiej ingerencji w niemiecko-tyrolską tożsamość są odczuwalne aż do dzisiaj. Niektórzy badacze interpretują te zdarzenia jako „imperialistyczne obsesje nacjonalistycznej Italii”<sup>18</sup> albo „nacjonalizm małego sfrustrowanego mocarstwa, które pragnie stać się wielkie”<sup>19</sup>. Faszyci utrzymywali nawet, że niemieckojęzyczna ludność Górnej Adygi ma włoskie pochodzenie i należy ją zreitalianizować<sup>20</sup>. Próby wynarodowienia Południowych Tyrolczyków, z uporem podejmowane przez państwo włoskie, okazały się jednak nieskuteczne<sup>21</sup>. Po aneksji Południowego Tyrolu przez Włochy w 1919 roku przez kolejne lata władze włoskie próbowały zwalczać język niemiecki, zabraniać jego użycia, zastraszać niemieckojęzyczną społeczność, a nawet negować jej historyczne korzenie. Ale nie zdołali jej uciszyć<sup>22</sup>.

W czasach reżimu Benito Mussoliniego faszyci przeprowadzali w regionie brutalne akcje italianizacyjne<sup>23</sup>, choć dążenia do zaszczerpienia na tym terytorium elementów kultury włoskiej pojawiały się już wcześniej. Jednym z najbar-

---

<sup>16</sup> S. Salvi, *Le lingue tagliate. Storia delle minoranze linguistiche in Italia*, Rizzoli, Milano 1975, s. 134 i n.

<sup>17</sup> J. Markusse, *Relaxation of Tensions in the Multi-ethnic Province of South Tyrol: the Importance of Cross Border Relations*, [w:] *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800-2000. Views from Geography and History*, eds. H. Knippenberg, J. Markusse, Springer Science + Business Media, Dordrecht 2000, s. 136.

<sup>18</sup> Słowa Clausa Gatterera przytoczone przez Giovannę Campani. G. Campani, *Dalle minoranze agli immigrati. La questione del pluralismo culturale e religioso in Italia*, Unicopli, Milano 2008, s. 78, *Storia Sociale Dell'Educazione*, 25.

<sup>19</sup> *Familismo legale. Come (non) diventare italiani*, a cura di G. Zincone, Laterza, Roma-Bari 2006, s. 142, *Saggi Tascabili Laterza*, 302.

<sup>20</sup> J. Markusse, *op. cit.*, s. 136.

<sup>21</sup> G. Delle Donne, *Storia e identità nazionale in Alto Adige/Sudtirolo*, [w:] *Lingue e letterature in contatto*, a cura di B. Van den Bossche, M. Bastiaensen, C. Salvadori Lonergan, vol. 1, Franco Cesati Editore, Firenze 2004, s. 16.

<sup>22</sup> F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 17.

<sup>23</sup> R. Steininger, *South Tyrol. A Minority Conflict of the Twentieth Century*, Transaction Publishers, New Brunswick 2003, s. 4-36, *Studies in Austrian and Central European History and Culture*.

dziej zagorzałych nacjonalistów włoskich był polityk i geograf Ettore Tolomei, którego działalność może służyć za doskonały przykład przenikania się dążeń irredentystycznych<sup>24</sup>, poszukiwań „włoskości” (*italianità*) i faszyzmu. Tolomei, założyciel pisma naukowego „Archivio per l’Alto Adige” (Archiwum dla Górnej Adygi), był zdeklarowanym zwolennikiem italianizacji Południowego Tyrolu. W 1904 roku ceremonialnie zdobył alpejski szczyt Glockenkarkopf, uznawany przez naukowców z Włoskiego Towarzystwa Geograficznego za najdalej wysunięty na północ punkt Półwyspu Apenińskiego. Tolomei oficjalnie nazwał ten szczyt Vetta d’Italia (Szczyt Italii)<sup>25</sup>. W 1923 roku jako senator ogłosił swój program italianizacji Górnej Adygi, który przewidywał m.in.: powołanie włoskich sekretarzy gminnych, nakaz używania wyłącznie języka włoskiego w urzędach państwowych i sądach, zwolnienie urzędników i nauczycieli niemieckich albo przeniesienie ich do dawnych prowincji włoskich oraz zatrudnienie na ich miejsce Włochów, zakładanie włoskich szkół i przedszkoli, zwiększenie liczby włoskich karabinierów i wojskowych na terenie regionu, likwidację niemieckich banków<sup>26</sup>.

Celem faszystowskiej polityki rozwoju gospodarczego Górnej Adygi było spowodowanie napływu włoskojęzycznej ludności na te tereny. W miastach Bolzano i Merano powstały nowe zakłady przemysłowe z miejscami pracy dla Włochów przyjeżdżających z innych części kraju; rzymska centrala sfinansowała też budowę osiedli robotniczych dla tych osób<sup>27</sup>. Elektrownie wodne i rozwój sektora metalurgicznego przyciągały imigrantów z pozostałych regionów Włoch, ale pojawiły się problemy z ich integracją: autochtoni i osoby napływowe miały trudności z komunikacją, gdyż nie znały nawzajem swoich języków<sup>28</sup>.

Kiedy w 1938 roku wojska Hitlera wkroczyły do Austrii i włączyły jej obszar do III Rzeszy, granica na przełęczy Brenner stała się włosko-niemiecka. W latach

---

<sup>24</sup> To właśnie irredentyzm był usprawiedliwieniem i legitymizacją podjętych przez Włochy działań militarnych w czasie I wojny światowej. W 1915 roku władze Italii oficjalnie przystąpiły do walki, mając na celu trzy konkretne obszary do zdobycia: tereny wokół miast Trydent, Triest i Gorycja. W rzeczywistości podczas tajnych porozumień w Londynie między Italią a Wielką Brytanią i Francją zdecydowano, że Włochy po zwycięskiej walce zajmą o wiele rozleglejsze terytorium: Południowy Tyrol, Trydent, Wenecję Julijską, Istrię, kilka chorwackich wysp, Carso (słoweńskie) i rejon górnego Isonzo. G. Campani, *op. cit.*, s. 77.

<sup>25</sup> *Ibidem*, s. 79.

<sup>26</sup> Zob. *Autonomia e tutela delle minoranze nel Trentino-Alto Adige. Cenni di storia, cultura, diritto e politica*, a cura di O. Peterlini, Consiglio regionale del Trentino-Alto Adige. Ufficio di presidenza, Bolzano–Trento 2000, s. 67–68.

<sup>27</sup> *Ibidem*, s. 68.

<sup>28</sup> J. Markusse, *op. cit.*, s. 136–137.

1939-1943 odbyła się kampania zwana „opcjami dla Południowego Tyrolu” (wł. *Opzioni in Alto Adige*, niem. *Option in Südtirol*): na mocy układu faszystowsko-hitlerowskiego miejscowa ludność niemieckojęzyczna i ladyńska miała wybrać między emigracją na tereny III Rzeszy a całkowitą italianizacją na obszarze prowincji Bolzano (Górna Adyga). Około 88% niemieckojęzycznych obywateli i 55% Ladyńczyków opuściło Południowy Tyrol; niewielu spośród nich wróciło do Włoch po zakończeniu wojny<sup>29</sup>. Na wyjazd zdecydowały się w większości najuboższe warstwy ludności, podczas gdy spora grupa zamożniejszych pozostała na miejscu, „na straży swoich interesów”<sup>30</sup>.

Południowy Tyrol mocno ucierpiał w epoce Włoch faszystowskich: w ramach przymusowej italianizacji język niemiecki był stopniowo wycofywany z urzędów państwowych, zamykano niemieckie szkoły i gazety<sup>31</sup>. W latach 1921-1927 zwolniono 525 (70%) nauczycieli z niemieckich szkół podstawowych<sup>32</sup>. Reżim zablokował możliwość nauczania innego języka niż włoski nie tylko w szkołach publicznych, lecz także w prywatnych, zaczęły się więc tworzyć w Górnej Adydze tajne szkoły (*scuole catacombe*), w których nielegalnie nauczano języka i kultury regionu. Instytucje te nieformalnie i potajemnie były wspierane przez gminy, a czasem również kler<sup>33</sup>. Prześladowano też wszelkie przejawy lokalnej kultury. Jak pisał włoski dziennikarz Guido Piovene, „nie szczędzono pałki nawet tym, którzy zgodnie z lokalnym zwyczajem chodzili w białych pończochach; noszenie tych pończoch uważano za prowokację. Ludność miejscowa poznała Italię z najgorszej strony”<sup>34</sup>.

Kiedy obszar Górnej Adygi zajęli Niemcy<sup>35</sup>, część ludności niemieckojęzycznej hołdująca ideom pangermańskim przyjęła ten fakt z zadowoleniem. Pojawił się jednak również ruch oporu, a właściwie dwa jego odrębne nurty: autochtoniczny, składający się z ludności niemieckojęzycznej, oraz liczniejszy, tworzony przez ludność włoskojęzyczną. Obydwa ruchy miały jednak dość małą siłę przebicia i objęły właściwie jedynie elity kulturalne – włoskie i niemieckie<sup>36</sup>.

---

<sup>29</sup> *Ibidem*, s. 137.

<sup>30</sup> G. Piovene, *op. cit.*, s. 6.

<sup>31</sup> F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 78.

<sup>32</sup> *Autonomia e tutela delle minoranze...*, s. 68.

<sup>33</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 100.

<sup>34</sup> G. Piovene, *op. cit.*, s. 8.

<sup>35</sup> Po kapitulacji Włoch w 1943 roku tereny Trydentu-Górnej Adygi wraz z Belluno zostały przyłączone do III Rzeszy w ramach akcji Operationszone Alpenvorland/Zona d'operazioni delle Prealpi (OZAV) i do maja 1945 roku były okupowane i administrowane przez nazistowskie Niemcy. R. Steininger, *South Tyrol...*, s. 68-71.

<sup>36</sup> G. Piovene, *op. cit.*, s. 8.

Południowotyrolskim ruchem oporu kierowali Hans Egarter i Erich Amonn, który 8 marca 1945 roku założył Südtiroler Volkspartei (Południowotyrolską Partię Ludową, SVP), do dzisiaj działającą jako główna siła polityczna regionu. Podczas gdy włoskojęzyczni członkowie ruchu oporu chcieli utrzymania granic, filogermkańscy Południowi Tyrolczycy optowali za przyłączeniem tej części do Austrii i powrotem do dawnego Tyrolu. W czasopiśmie „Dolomiten” (Dolomity) opublikowano 19 maja 1945 roku program SVP. Członkowie partii stawiali sobie za cel „potwierdzenie na nowo praw kulturowych, językowych i ekonomicznych Południowych Tyrolczyków po 25 latach opresji ze strony faszystów i nacjonalistów”<sup>37</sup>, w odwołaniu do założeń demokracji. Wyrażali poza tym chęć zaangażowania się w budowanie pokoju i porządku w kraju. Dokument został źle odebrany przez Włochów, nie tylko tych o orientacji faszystowskiej czy nacjonalistycznej, lecz także przez partyzantów z Comitato di liberazione nazionale (Komitetu Wyzwolenia Narodowego). Ci ostatni uznawali, co prawda, konieczność nadania specjalnego statusu ludności niemieckojęzycznej, ale kategorycznie żądali przynależności Górnej Adygi/Południowego Tyrolu do Włoch, a nie do Austrii<sup>38</sup>. Ostatniemu etapowi II wojny światowej i wchodzeniu regionu na drogę autonomii jest poświęcona monografia Luigiego Sardiego, który rekonstruuje wydarzenia tamtego okresu, sięgając do artykułów prasowych z lat 1945-1946, opublikowanych w gazecie „Liberazione Nazionale” (Wyzwolenie Narodowe), potem przemianowanej na „Popolo Trentino” (Lud Trydencki), a następnie „L’Adige” (Adyga). Na tle powojennych dziejów Włoch autor obrazuje sytuację w Południowym Tyrolu, odwołując się do kluczowych kwestii, jak spór o to przygraniczne terytorium, wycofanie się wojsk nazistowskich, powstanie SVP, dynamika powojennej polityki wewnętrznej w regionie<sup>39</sup>.

## Konflikt tyrolski po wojnie

Po zakończeniu II wojny światowej Włochy i Austria prowadziły pertraktacje w sprawie terenów pogranicza. 5 września 1946 roku ministrowie Alcide De Gasperi i Karl Gruber zawarli włosko-austriacki układ regulujący sytuację w Połu-

<sup>37</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 105.

<sup>38</sup> O południowotyrolskim ruchu oporu w czasie II wojny światowej zob. *ibidem*, s. 105-106 oraz *Autonomia e tutela delle minoranze...*, s. 73-77.

<sup>39</sup> L. Sardi, *Trentino Alto Adige. 1945-1946, dalla guerra all'autonomia*, Reverdito, Trento 2016, *passim*.

dniowym Tyrolu. Na jego mocy ludność niemiecka otrzymała prawo do: uczenia się we własnym języku na wszystkich szczeblach szkolnictwa, używania niemieckiego w urzędach administracji publicznej, posiadania niemieckich nazw (toponimów), sprawowania niezależnej władzy na poziomie lokalnym (autonomię prawną i administracyjną strefy). Umowa miała także zapewniać równość praw obu grup etnicznych w zakresie dostępu do stanowisk w administracji publicznej<sup>40</sup>. Autonomia regionu była więc rezultatem postanowień traktatu pokojowego zawartego w Paryżu, do którego dołączono porozumienie De Gasperi-Gruber. Zapisy o autonomii dla tego obszaru znalazły się też we włoskiej konstytucji z 1948 roku, w której zawarto zasadę regionalizacji włoskiego państwa<sup>41</sup>. Rok później, w 1949 roku, Włochy i Austria zawarły *Accordino* (Małe Porozumienie), które miało ułatwić międzygraniczny handel produktami rolnymi między Górną Adygą/Południowym Tyrolem a sąsiednimi prowincjami austriackimi<sup>42</sup>.

W rzeczywistości wszystkie te postanowienia nie przełożyły się na autonomię dla leżącej w Południowym Tyrolu prowincji Bolzano, utworzono bowiem jeden wspólny autonomiczny region: Trydent-Górna Adyga, obejmujący zarówno Trydent, jak i Południowy Tyrol. W tym nowo powołanym regionie Południowi Tyrolczycy stali się więc *de facto* mniejszością w stosunku do Włochów. Jednocześnie w samej prowincji Bolzano stanowili (i do dziś stanowią) przeważającą większość. Utworzenie Autonomicznego Regionu Trydent-Górna Adyga nie zostało dobrze przyjęte przez ludność niemieckojęzyczną, gdyż została w nim zdominowana przez włoską większość. Sytuacja była też niekorzystna ze względów ekonomicznych: do zamożnej Górnej Adygi dołączono Trydent, wówczas dużo gorzej rozwinięty gospodarczo<sup>43</sup>. Między dwiema grupami językowymi panował klimat wrogości, były od siebie odseparowane, tworzyły własne instytucje. Poza wspomnianą już SVP założono Südtiroler Bauernbund/Lega contadina sudtirolese (Południowytyrolską Ligę Rolników), Südtiroler Gewerkschaftsbund/Sindacato sudtirolese (Południowytyrolski Związek Zawodowy) oraz Katholische Verband der Werktätigen/Associazione Cattolica dei lavoratori (Katolickie Stowarzyszenie Pracowników)<sup>44</sup>. Bardziej radykalnym ruchem była Unione per il Sud Tirolo (Unia na rzecz Południowego Tyrolu), która nie uznawała prawomoc-

<sup>40</sup> Zob. G. Campani, *op. cit.*, s. 118-119 oraz strona internetowa prowincji Bolzano: [http://www.provincia.bz.it/pariservertrag/index\\_i.asp](http://www.provincia.bz.it/pariservertrag/index_i.asp) – 10 VI 2019.

<sup>41</sup> M. Clark, *Współczesne Włochy 1871-2006*, tłum. T. Wituch, Książka i Wiedza, Warszawa 2009, s. 599.

<sup>42</sup> J. Markusse, *op. cit.*, s. 138.

<sup>43</sup> G. Piovene, *op. cit.*, s. 8.

<sup>44</sup> Zob. G. Campani, *op. cit.*, s. 119.

ności państwa włoskiego w kwestii zarządzania Południowym Tyrolem. Szczególnie radykalnej wymowy nabrała po wyborze nowego lidera, Silviusa Magnago, w 1957 roku. Zaczęły się wówczas masowe protesty przeciwko polityce rządu centralnego w Rzymie.

Sytuację „pozostawiania w mniejszości” potęgował stały dopływ ludności włoskiej do regionu, zaczęto więc coraz głośniejsze domagać się wydzielenia Południowego Tyrolu/Górnej Adygi jako odrębnego regionu autonomicznego. Kwestia tyrolska na nowo stała się przedmiotem rozważań instytucji międzynarodowych<sup>45</sup>. We wrześniu 1959 roku na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ austriacki minister spraw zagranicznych Bruno Kreisky zaprotestował przeciwko nieprzestrzeganiu i niewprowadzaniu w życie postanowień układu de Gasperi–Gruber przez Włochy. ONZ poleciło stronom znalezienie rozwiązania na bazie zawartej wcześniej umowy, jednak porozumienie włosko-austriackie nie doszło do skutku m.in. z powodu aktów terrorystycznych organizowanych przez ludność tyrolską, dążącą do przyłączenia tych ziem do Austrii. Regionalny rząd w Trydencie-Górnej Adydze nie potrafił zapobiec rosnącemu niezadowoleniu niemieckojęzycznych obywateli<sup>46</sup>. Szczególną rolę odegrało ugrupowanie Befreiungsausschuss Südtirol (Komitet na rzecz uwolnienia Południowego Tyrolu, BAS), organizacja terrorystyczna założona w 1956 roku przez Seppa Kerschbauera<sup>47</sup>. Niemieccy ekstremiści odpowiadali przemocą na impas w kwestii autonomii dla obszaru Południowego Tyrolu/Górnej Adygi. 11 czerwca 1961 roku, podczas nocy petard (*la notte dei fuochi*), nastąpiła kulminacja ataków (37 eksplozji dynamitu)<sup>48</sup>. Wprowadzono wówczas stan wyjątkowy. Akty terrorystyczne – głównie zamachy bombowe – trwały od 1956 do 1988 roku; ogółem odnotowano ich 361<sup>49</sup>.

Dopiero wejście w życie w styczniu 1972 roku autonomii dla prowincji Bolzano i Trydentu w ramach regionu Trydent-Górna Adyga (na mocy drugiego Statutu Autonomicznego) załagodziło sytuację, ale tendencje separatystyczne pozostały. Utworzenie Autonomicznej Prowincji Bolzano przyniosło więc jedynie częściowe rozwiązanie sporów. Utrzymuje się przekonanie, że rząd włoski nadal nie przyznał się w pełni do popełnionych w historii błędów – represyjnej polityki

---

<sup>45</sup> *Ibidem*, s. 119.

<sup>46</sup> M. Clark, *op. cit.*, s. 599-560.

<sup>47</sup> R. Steininger, *Südtirol. Vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, StudienVerlag, Innsbruck–München 2003, s. 82.

<sup>48</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 120.

<sup>49</sup> Na ten temat zob. M. Stocker, *La storia della nostra terra. Il Sudtirolo dal 1914 al 1992 – cenni storici*, Athesia, Bolzano 2007.

i okupacji tego obszaru. W czasie trwającego ponad 30 lat konfliktu rozwijały się skrajne ruchy i po jednej, i po drugiej stronie: wspomniana już radykalna Unia na rzecz Południowego Tyrolu, pravicowi walczący ekstremiści, przedstawiciele Włoskiego Ruchu Społecznego, dziś już nieistniejącego. Akty terroryzmu południowotyrolskiego niszczyły relacje między Włochami i Południowymi Tyrolczykami<sup>50</sup>.

Pojawiają się opinie, że włoskie państwo arogancko traktuje mniejszości etnokulturowe i językowe<sup>51</sup>. Pod względem polityki edukacyjnej dwujęzyczność Górnej Adygi/Południowego Tyrolu była przez lata postrzegana najczęściej jako przeszkoda i problem, a zamieszkujące ją mniejszości traktowano jak lokalny folklor, nazywając je „plemionami Włoch” (*le tribù d'Italia*). Silne, ugruntowane historycznie poczucie odrębności kulturowej grup mniejszościowych władze włoskie próbowały zredukować do poziomu samego języka. Takie podejście przesłaniało roszczenia polityczne, terytorialne, dążenia do autonomii instytucjonalnej, podatkowej etc.<sup>52</sup> Warto przypomnieć, że w pierwszym spisie ludności po zjednoczeniu Włoch w kategorii „mniejszości” ujęto cztery podmioty: Albańczyków, Katalończyków, Greków i Niemców (pod tym ostatnim hasłem kryły się różne grupy: Cimbri, Mòcheni, Walser, Sudtirolesi). Nie uwzględniono w tym dokumencie społeczności chorwackiej czy franko-prowansalskiej, które także żyły na terenie Italii w momencie zjednoczenia. Sardyńczycy i Ladińczycy nie byli wówczas postrzegani jako mniejszości. W kolejnych spisach (w latach 1901, 1911 i 1921) powtórzono te same błędy, a dokument z 1931 roku, sporządzony w czasach faszyzmu, całkowicie zignorował występowanie mniejszości<sup>53</sup>. Kroki, które podjęło włoskie państwo w celu ochrony praw mniejszości na obszarze Górnej Adygi/Południowego Tyrolu, nie wynikały z przemyślanej strategii, lecz raczej z zaistniałego przymusu, konfliktu na poziomie międzynarodowym, który należało rozwiązać. Wszak Austria wspierała dążenia autonomiczne na tych terenach<sup>54</sup>. Wobec braku spójnej polityki państwa przedstawiciele mniejszości podejmowali więc inicjatywę samodzielnie: rozwijały się stowarzyszenia, ruchy i organizacje walczące o prawa kulturowe, roszcujące sobie prawo do odrębności

---

<sup>50</sup> *Ibidem*, s. 120.

<sup>51</sup> Przykładowo Gatterer w książce *In lotta contro Roma* (W walce przeciwko Rzymowi) opisał relacje mniejszości z włoskim państwem narodowym od czasów zjednoczenia po współczesność. Zob. C. Gatterer, *In lotta contro Roma*, Praxis 3, Bolzano 1994.

<sup>52</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 51.

<sup>53</sup> *Ibidem*, s. 58.

<sup>54</sup> F. To so, *Frammenti d'Europa. Guida alle minoranze etnico-linguistiche e ai fermenti autonomisti*, Baldini & Castoldi, Milano 1996, s. 42-44, *I Saggi*.

językowej. Ruchy te przybrały w Górnej Adydze/Południowym Tyrolu postać wspomnianego już ugrupowania politycznego SVP<sup>55</sup>.

Powojenny rząd włoski, o profilu ludowo-chrześcijańskim, dążył do ograniczenia autonomii regionów i do kontroli nad obszarami o specjalnym statusie. O ile udało się opanować terytoria autonomicznych regionów Sardynii i Sycylii, o tyle w Trydencie-Górnej Adydze (podobnie jak w Dolinie Aosty) od 1948 roku do początku lat 60. XX wieku trwał konflikt między władzą centralną a regionalną. Szczególnie w drugiej połowie lat 50. narastające napięcie między rządzącą we Włoszech Democrazia Cristiana (Chrześcijańską Demokracją, DC) a SVP utrudniało realizację autonomii w regionie<sup>56</sup>. W latach 60. i 70. XX wieku, na fali międzynarodowego etnicznego ożywienia (*revival etnico*) oraz w wyniku zmian na włoskiej scenie politycznej, sytuacja uległa pewnej poprawie.

## Ożywienie etniczne, *Pacchetto* i przemiany w regionie

Zmiana sytuacji w regionie zbiegła się z międzynarodowym trendem, przybyłym do Europy ze Stanów Zjednoczonych, określanym jako ożywienie etniczne. Europa odkryła, że „jest czymś więcej niż zbiorem państw: jest zbiorem regionów, z których każdy posiada swoje kulturowe odmienności”<sup>57</sup>. Znaczący wpływ na zmianę włoskiego podejścia do mniejszości miały europejskie inicjatywy ustawodawcze chroniące języki mniejszościowe<sup>58</sup>. Piewcą ożywienia etnicznego we Włoszech lat 60. i 70. był m.in. Pier Paolo Pasolini, miłośnik i obrońca dialektów, a jednocześnie przeciwnik kulturowej i obyczajowej homogeniczności, umacnianej przez włoską telewizję. Rewaloryzacja dialektów wiązała się z ponownym odkryciem *genius loci*, lokalnego ducha w otaczającej rzeczywistości, coraz bardziej ujednoliconej, przytłaczającej i monotonnej<sup>59</sup>.

---

<sup>55</sup> Powstał także autonomiczny ruch na włoskojęzycznym obszarze Trydentu (Trentino) – Associazione studi autonomia regionale (Stowarzyszenie Studiów nad Autonomią Regionalną, ASAR). Jego celem było przywrócenie praw, które imperium austriackie dawało niegdyś mieszkańcom rejonu Trydentu. W 1946 roku założono Movimento Separatista del Trentino (Separatystyczny Ruch Trydentu), dążący do połączenia z Austrią. Działała też Partia Ludu Trydencko-Tyrolskiego (Partito del popolo trentino-tirolese). Zob. G. Campani, *op. cit.*, s. 115.

<sup>56</sup> *La regione Trentino Alto Adige nel XX secolo*, a cura di G. Ferrandi, G. Pallaver, vol. 1, Museo stolico in Trento, Trento 2007, s. 74.

<sup>57</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 132.

<sup>58</sup> *Ibidem*, s. 131-134.

<sup>59</sup> S. Pivato, *Vuoti di memoria. Usi e abusi della storia nella vita pubblica italiana*, Laterza, Roma-Bari 2007, s. 50-51, *Saggi Tascabili Laterza*, 308.

W atmosferze ożywienia etnicznego lat 70. XX wieku przyjęty został tzw. pakiet (*Pacchetto/Pakett*), czyli zestaw rozwiązań dla regionu, wynegocjowany pomiędzy ówczesnymi ministrami spraw zagranicznych Włoch i Austrii, gwarantowany przez Trybunał Sprawiedliwości w Hadze. Nowe porozumienie doprowadziło do przyjęcia w 1972 roku drugiego Statutu Autonomicznego dla Regionu Trydent-Górna Adyga (nazywanego w skrócie „drugim statutem”), obowiązującego w regionie do dzisiaj. Statut dawał regionowi większą autonomię w ramach państwa włoskiego, wprowadzał podział na dwie autonomiczne prowincje: Bolzano i Trydent, gwarantował zaprzestanie ingerencji w sprawy wewnętrzne regionu ze strony Austrii, wprowadzał też całkowite zrównanie w prawach języków niemieckiego i włoskiego<sup>60</sup>. Oficjalnie uznano w nim wspólnotę ladyńską mieszkającą w obu prowincjach (było to *novum* w porównaniu ze statutem z 1948 roku). Pakiet regulował obecność przedstawicieli trzech grup (włoskiej, ladyńskiej i niemieckiej) w organach władz lokalnych. Na jego mocy wprowadzono w prowincji Bolzano obowiązkową dwujęzyczność (włoski/niemiecki) urzędników państwowych w strefie zamieszkiwanej przez ludność niemieckojęzyczną i trójjęzyczność (włoski/niemiecki/ladyński) w strefie zasiedlonej także przez Ladyńczyków. Zasada dwujęzyczności miała obejmować również system edukacyjny. Drugi Statut Autonomiczny został przedstawiony najpierw na kongresie partii SVP, a potem przyjęty przez austriacki i włoski parlament<sup>61</sup>.

W rzeczywistości realizacja postanowień zawartych w pakiecie (i oficjalne zamknięcie sporu o Południowy Tyrol) zajęły jednak aż 20 lat. W czerwcu 1992 roku rząd austriacki (po uprzednim porozumieniu z Włochami) przedstawił w siedzibie ONZ dokument zatytułowany *Quietanza liberatoria sulla vertenza altoatesina* (Pismo zwalniające w sprawie sporu w Górnej Adydze)<sup>62</sup>. Oznaczało to formalne zakończenie sporu, usankcjonowane przez układ zatwierdzony na forum międzynarodowym. Drugi Statut Autonomiczny z 1972 roku nadał dużo więcej prerogatyw dwóm autonomicznym prowincjom<sup>63</sup>. Istotne wśród nich są rozwiązania dotyczące ochrony języków niemieckiego i ladyńskiego (zachowanie dwu- lub trójjęzycznych nazw miejscowości) oraz kwestie

---

<sup>60</sup> Artykuł 99 statutu specjalnego z 1972 roku mówi, że na obszarze całego regionu Trentino-Alto Adige języki włoski i niemiecki mają równe prawa. Zob. *Statuto Speciale per il Trentino Alto Adige*, s. 101, [on-line:] [http://www.regione.taa.it/Moduli/933\\_STATUTO%202011.pdf](http://www.regione.taa.it/Moduli/933_STATUTO%202011.pdf) – 1 IX 2018.

<sup>61</sup> Włoski parlament przyjął statut w 1972 roku, później został on zmodyfikowany w latach 1999 i 2001.

<sup>62</sup> Zob. G. Campani, *op. cit.*, s. 158.

<sup>63</sup> Wykaz wszystkich obszarów kompetencji prowincji Bolzano znajduje się na stronie: <http://www.provinz.bz.it> – 10 IV 2019.

szkolnictwa i przestrzeganie etnicznych proporcji w wyborze przedstawicieli lokalnej administracji<sup>64</sup>.

## Autonomiczna Prowincja Bolzano. Germańska większość we włoskim państwie

Prowincja Bolzano, obejmująca obszar Górnej Adygi/Południowego Tyrolu, była tradycyjnie terenem spornym, gorącym pograniczem między Austrią a Włochami<sup>65</sup>. Provincia autonoma di Bolzano-Alto Adige, jak oficjalnie nazywa się po włosku ten rejon, ma także dwie inne równorzędne nazwy – w języku niemieckim: Autonome Provinz Bozen-Südtirol, w ladińskim Provinzia Autònoma de Bulsan-Südtirol. Obszar ten wyróżnia się etniczno-językowym zróżnicowaniem zamieszkującej go ludności: ok. 70% jest niemieckojęzyczna (dialekt południowotyrolski), ok. 25% włoskojęzyczna, a ponad 4% mówi po ladińsku. Ladińscy mieszkają głównie w dolinach alpejskich – w Val Gardena (niem. Gröden, lad. Gherdëina) oraz Val Badia (niem. Gadertal, lad. Val Badia). Liczba ludności włoskojęzycznej stale rosła od lat powojennych do lat 60. XX wieku, potem zaczęła sukcesywnie maleć i współcześnie Włosi stanowią większość jedynie w pięciu gminach prowincji: Bolzano (73,8%), Laives (71,5%), Bronzolo (62,01%), Salorno (61,85%) i Vadena (61,5%)<sup>66</sup>.

Stolicą prowincji jest miasto Bolzano, o którym Piovene pisał pod koniec lat 50. XX wieku, że jest miastem rdzennie niemieckim: „wyczuwa się w nim i w jego okolicach życie narodu bogatego, obojętnego, skrytego, upartego [...]”<sup>67</sup>. Mieszkańców Górnej Adygi, zdaniem dziennikarza, nie pociągają włoskie obyczaje, choć żyjąc na terytorium Italii, muszą się z nimi stykać. Wyjątkowy urok Bolza-

---

<sup>64</sup> Mając na uwadze wyrównywanie szans i ochronę prawną mniejszości, w statucie z 1972 roku zawarto wyraźny podział na trzy grupy etniczne rezydujące na obszarze prowincji Bolzano: włoską, niemiecką i ladińską. W 1981 roku po raz pierwszy wprowadzono obowiązkową deklarację językową (posiadającą wiążące konsekwencje prawne, takie jak dystrybucja stanowisk według kryterium etnicznego) dla obywateli powyżej 14. roku życia. Jednak pomysł ten wzbudził kontrowersje. Alexander Langer, były radny regionalny i przedstawiciel partii Zielonych, sprzeciwił się temu rozwiązaniu, nazywając je tworzeniem granic i porównując tę politykę do „opcji” z 1939 roku. Zob. G. Campani, *op. cit.*, s. 160.

<sup>65</sup> *Ibidem*, s. 130.

<sup>66</sup> Zob. informacje na stronie internetowej Autonomicznej Prowincji Bolzano: <https://astat.provinz.bz.it/de/default.asp> – 13 III 2019.

<sup>67</sup> G. Piovene, *op. cit.*, s. 5.

no polega na spotkaniu miejscowej tyrolskiej kultury z włoską emigracją, czyli ludźmi napływającymi tam z innych obszarów państwa, szczególnie z uboższego Południa. Staje się więc Bolzano „miastem gór austriackich, na które nakłada się port lewantyński” i nabiera przez to południowego kolorytu<sup>68</sup>.

Współczesne media w prowincji Bolzano odpowiadają językowemu zróżnicowaniu terytorium. Można tam znaleźć gazety włoskie: „Corriere dell’Alto Adige” (regionalna wersja „Corriere della Sera”), „Alto Adige”, „Il Segno”. Prasa niemiecka to natomiast: „Neue Südtiroler Tageszeitung”, „Dolomiten”, „Südtiroler Wochenmagazin”, „Katholische Sonntagsblatt” czy „Südtiroler Wirtschaftszeitung”. Swoją gazetę ma także społeczność ladino: to tygodnik „La Usc di Ladins” (Głos Ladyńczyków), wydawany w różnych wariantach ladyńskiego przez Union Generela di Ladins (Związek Ladyńczyków)<sup>69</sup>. Na terenie prowincji działa oddział telewizji RAI (RAI Sender Bozen), nadający programy w trzech językach, są również dostępne telewizja austriacka ORF oraz RAS (La Radiotelevisione Azienda Speciale per la Provincia autonoma di Bolzano), transmitująca kanały austriackie ORF1 i ORF2, niemieckie Das Erste i ZDF oraz niemieckojęzyczne kanały szwajcarskie: SF1, SF2<sup>70</sup>. Na mocy drugiego Statutu Autonomicznego<sup>71</sup> stworzono w prowincji Bolzano trzy typy szkół podstawowych i średnich: z wykładowym niemieckim dla ludności niemieckojęzycznej i włoskim jako drugim językiem; z wykładowym włoskim dla ludności włoskojęzycznej i niemieckim jako drugim językiem; z trzema językami (włoskim, niemieckim, ladyńskim) dla Ladyńczyków<sup>72</sup>.

Urzędowa obowiązkowa dwujęzyczność nie dla wszystkich okazała się korzystnym rozwiązaniem. W latach 90. XX wieku wielu młodych włoskojęzycznych obywateli regionu poszukiwało pracy poza prowincją Bolzano, gdyż nie znali wystarczająco dobrze języka niemieckiego<sup>73</sup>. Współcześnie mówi się

<sup>68</sup> *Ibidem*, s. 6.

<sup>69</sup> Czasopismo pojawiło się już w 1949 roku, nosiło wówczas tytuł „Nos Ladins” (My Ladyńcy) i ukazywało się jako miesięcznik. Zob. J. Fałowski, *Sytuacja społeczno-gospodarcza mniejszości ladyńskiej w Południowym Tyrolu we Włoszech*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 2, s. 55.

<sup>70</sup> O ile ustawa nr 482 z 1999 roku o ochronie mniejszości językowych okazała się funkcjonalna w obszarze edukacji i administracji publicznej, o tyle nie poprawiła wystarczająco sytuacji w mediach. Ciągłe jeszcze np. mniejszość *ladino* bywa dyskryminowana. Zob. G. Campani, *op. cit.*, s. 169.

<sup>71</sup> Pełny tekst Statutu autonomicznego znajduje się na stronie: [http://www.regione.taa.it/normativa/statuto\\_speciale.pdf](http://www.regione.taa.it/normativa/statuto_speciale.pdf) – 10 III 2019.

<sup>72</sup> O systemie szkolnym dla dzieci ladyńskich zob. *L’ordinamento scolastico*, [on-line:] <http://www.provincia.bz.it/intendenza-ladina/temi/ordinamento-scolastico.asp> – 13 III 2019.

<sup>73</sup> R. Mainardi, *op. cit.*, s. 136.

przewrotnie o zwartej i spójnej „większości narodowej populacji tyrolskiej” na tym obszarze<sup>74</sup>. Poza niemieckojęzycznymi Włochami w prowincji mieszkają także Niemcy (to ok. 9% wszystkich cudzoziemców na tym terenie). Pod koniec 2016 roku cudzoziemcy stanowili w prowincji Bolzano 8,9%, czyli więcej niż odsetek obcokrajowców w całym kraju. Najliczniejszą grupą imigrancką byli Albańczycy (11,4% wszystkich cudzoziemców), następnie Niemcy (9,3%), Marokańczycy (7,4%), Pakistańczycy (7,2%) i Rumuni (6,4%). W sumie prowincję zamieszkiwały wówczas osoby pochodzące ze 135 różnych krajów<sup>75</sup>.

### Ladyńczycy. Pomiędzy kulturą włoską i austriacką

Ladyńczycy zamieszkujący obszary włoskich Dolomitów są zbiorowością zróżnicowaną pod względem przede wszystkim językowym. Dialekty ladyńskie wraz z friulano (odmianą występującą we włoskim regionie Friuli) i rumantsch (językiem używanym w Szwajcarii) należą do grupy języków łacińskich i wykazują między sobą pewne podobieństwa. Bez zagłębiania się w szczegóły natury językoznawczej<sup>76</sup> warto zaznaczyć, że ladyński dzieli się na dwie podstawowe podgrupy: tyrolską (występującą na obszarze Górnej Adygi/Południowego Tyrolu) oraz wenecką (w rejonie Wenecji Euganejskiej, dokładniej – w prowincji Belluno). W pierwszym przypadku mówi się o tzw. ladyńskości tradycyjnej, ugruntowanej historycznie na terenach austriackich w opozycji do kultury i języka włoskiego. W odniesieniu do Ladyńczyków z rejonu Wenecji Euganejskiej używa się pojęcia „neoladyńskość”, wskazując na inny, mniej konfliktowy jej charakter, odmienne priorytety i inny wymiar działań na rzecz zachowania własnej odrębności<sup>77</sup>. Analizując sytuację w regionie Trydentu-Górnej Adygi, należy pamiętać, że Ladyńczycy zamieszkują tereny przynależne do obu prowincji: żyją nie tylko w prowincji Bolzano, lecz także w dolinie Val di Fassa w północno-wschodnim Trydencie<sup>78</sup>.

W czasie dominacji imperium austriackiego na tych terenach mieszkańcy ladyńskich dolin w Południowym Tyrolu byli początkowo uznawani za część wło-

<sup>74</sup> F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 44.

<sup>75</sup> Provincia Autonoma di Bolzano. *Rapporto immigrazione 2017*, [w:] *Dossier Statistico Immigrazione 2017*, IDOS, Roma 2017, s. 365-366.

<sup>76</sup> Analizę dialektów ladino można znaleźć np. w: F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 91-96.

<sup>77</sup> *Ibidem*, s. 94.

<sup>78</sup> J. Fałowski, *op. cit.*, s. 50 i n.

skiej grupy etnicznej. Już w 1870 roku ruch Nazion Ladina (Ladyński Naród), przeciwstawiając się włoskim ideom irredentyzmu, postulował i wspierał niezależność kulturową obszaru Dolomitów w obrębie Austro-Węgier. W spornym roku 1918 południowotyrolscy Ladyńczycy, podobnie jak ludność niemieckojęzyczna, sprzeciwiali się aneksji Południowego Tyrolu do Królestwa Włoch. Po włączeniu tych terenów losy ludności germańskiej i ladyńskiej pod rządami włoskiego państwa spletały się ze sobą. Połączyła je wspólna sytuacja bycia grupą dyskryminowaną. Podobnie jak mniejszość niemiecka, doświadczyły praktyk przymusowej italianizacji. Zaraz po wojnie grupa działaczy ladyńskich Zënt ladina dla Dolomites (Ludność Ladyńska Dolomitów) przedstawiła projekt stworzenia kantonu, który połączyłby administracyjnie wszystkie doliny zamieszkałe przez Ladyńczyków w jedną strukturę. Pomysł ten nie został zrealizowany, a przyjęte w konstytucji i w Statucie autonomicznym rozwiązania na kolejne lata ugruntowały nierówne traktowanie Ladyńczyków z Trydentu i z Wenecji Euganejskiej w porównaniu z mieszkającymi w prowincji Bolzano (mającymi największe przywileje). Podczas gdy ci ostatni korzystali na procesie rozszerzenia się autonomii w Bolzano, pozostałe grupy żyjące na terenach typowo „włoskich” (ilościowo zdominowanych przez Włochów) nie miały właściwie żadnych prerogatyw. Dopiero w 1976 roku trydencka Val di Fassa została uznana za obszar ladyński (*comprensorio ladino*). Pod koniec lat 80. XX wieku wprowadzono tam reguły dotyczące dwujęzycznych (włoskich i ladyńskich) określeń toponimicznych. W 1994 roku ladino został uznany za język urzędowy na terenie doliny (Val di Fassa), zaczęto też nauczać po ladyńsku w miejscowych szkołach.

Już w pierwszym okresie po II wojnie światowej powstawały organizacje i stowarzyszenia ladyńskie mające na celu ochronę i wspieranie rodzimego języka i kultury. Od 1950 roku działa w Ortisei (miejscowość w prowincji Bolzano) l'Union Generèla di Ladins dla Dolomites (Główny Związek Ladyńczyków z Dolomitów), zrzeszający mniejsze stowarzyszenia z „ladyńskich dolin”, także spoza Bolzano. Od 1972 roku organem prasowym związku jest wspomniana gazeta „La Usc di Ladins” (Głos Ladyńczyków), która w latach 90. stała się tygodnikiem i jest rozprowadzana na wszystkich terenach ladyńskich<sup>79</sup>. Od 1977 roku w San Martino di Badia działa Institut Ladin Micurà de Rü (Ladyński Instytut Micurà de Rü), organizacja wydająca magazyn „Ladinia”<sup>80</sup>. Natomiast w Val di Fassa istnieje od 1975 roku Institut Cultural Ladin „Majon di Fascegn”, koordynujący ladyńskie wydarzenia kulturalne w prowincji Trydentu i wydający gazetę „Mon-

<sup>79</sup> *Ibidem*, s. 55.

<sup>80</sup> Zob. strona internetowa stowarzyszenia: <http://www.micura.it> – 13 XII 2018.

do Ladino” (Ladyński Świat). Dwa instytuty reprezentujące dwie prowincje regionu podjęły starania o wypracowanie jednej oficjalnej wersji języka pisanego ladin dolomitan, który ułatwiłby integrację społeczności oraz umożliwił nadanie wyższej rangi ladyńskiemu w obszarze lokalnej administracji oraz w systemie edukacyjnym<sup>81</sup>. Współcześnie na obszarze regionu funkcjonują co najmniej trzy warianty ladyńskiego, różniące się pod względem reguł ortograficznych. Nie ma też oficjalnych wytycznych, która z tych wersji powinna być używana w dokumentach administracyjnych czy tekstach dydaktycznych, dlatego obowiązują lokalne standardy wymowy i pisowni<sup>82</sup>.

Ladyńczycy z Trydentu-Górnej Adygi, a zwłaszcza z Bolzano, wykazują dużą aktywność w kwestii pielęgnowania swojej odrębności oraz działalności promocyjnej. Podkreślają własną niezależność zarówno od społeczności włoskojęzycznej, jak i germańskiej. W Bolzano działa także ugrupowanie polityczne Moviment Politich Ladins (Ruch Polityczny Ladyńczyków), które co prawda wystawiało kandydatów w wyborach lokalnych<sup>83</sup>, ale nigdy nie było na tyle silne, by zdobyć odpowiednią liczbę głosów i reprezentację w regionie. Z powodu braku zadowalających wyników wyborczych tego ruchu duża część politycznie zaangażowanych Ladyńczyków opowiada się więc za współpracą z najsilniejszą partią regionu, czyli centrową SVP. Także w ostatnich wyborach szukali poparcia dla swoich postulatów pod patronatem tej partii.

Ladyńscy mieszkańcy alpejskich dolin angażują się w lokalny przemysł turystyczny, z powodzeniem przyciągając rzesze amatorów sportów zimowych. Jak pisze dziennikarz Beppe Severgnini, „łączą austriacką rzetelność i włoską fantazję, dodając do tego trochę serdeczności”<sup>84</sup>.

Ladyńczycy to społeczność dbająca o własny język i odrębność kulturową. Będąc kiedyś w miejscowości Ortisei w prowincji Bolzano, miałam okazję spędzać czas w towarzystwie rodziny, w której matka była rodowitą Ladynką, a ojciec z pochodzenia Austriakiem. Dzieci tych dwojga, formalnie obywatele włoscy, mówiły po włosku praktycznie jak cudzoziemcy – z błędami gramatycznymi i niemieckim akcentem, chociaż nie znały też biegle niemieckiego. Językiem dnia codziennego był ladino – to nim posługiwały się w szkole, na zakupach, w rozmowach z matką, rówieśnikami i sąsiadami. Ten przypadek przeczy więc konstatacjom badaczy, którzy uznają, że trójjęzyczny system edukacji oraz pozycja

<sup>81</sup> Szerzej na ten temat: F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 95-96.

<sup>82</sup> G. Iannàccaro, V. Dell’Aquila, *Historical Linguistic Minorities: Suggestions for Classification and Typology*, „International Journal of the Sociology of Language” 2011, nr 210, s. 40.

<sup>83</sup> *Ibidem*, s. 96.

<sup>84</sup> B. Severgnini, *Italians. Il giro del mondo in 80 pizze*, Rizzoli, Milano 2008, s. 217.

„mniejszości w mniejszości” umożliwia Ladyńczykom naukę wszystkich trzech języków na tym samym poziomie i swobodną komunikację zarówno z włoskojęzycznymi, jak i z niemieckojęzycznymi mieszkańcami regionu<sup>85</sup>.

## Inicjatywy integracyjne, programy strategiczne, euroregion alpejski

Teren Trydentu-Górnej Adygi wchodzi w skład powstałego w 1998 roku Euroregionu Tyrol-Tyrol Południowy-Trydent, choć wcześniej pojawiały się także pomysły innego podziału alpejskiego obszaru, podejmowano również wiele lokalnych inicjatyw mających na celu integrację terytoriów ponad granicami państw<sup>86</sup>. Warto przypomnieć, że strategię polityczną obieraną w latach 90. XX wieku przez SVP – szczególnie etnofederalistyczny projekt stworzenia euroregionu Tyrol, który umacniałby poczucie tyrolskości, a wykluczał włoskojęzyczny obszar Trydentu – spowodowały wzrost frustracji i złego samopoczucia „włoskiej mniejszości”<sup>87</sup>. W latach poprzedzających utworzenie euroregionu także prowincja Trydentu działała według dwóch równoległych strategii. Z jednej strony chciano otwarcia na północ, wspierając inicjatywę tunelu dla kolei biegnącego przez przełęcz Brenner i pomysł na euroregion, który planowano nazwać Trentino-Tirolo (Trydent-Tyrol). Druga strategia była zaś zorientowana na współpracę z włoskimi obszarami Vicenza – Bassano del Grappa – Belluno<sup>88</sup>. Na fali lokalnego ożywienia lat 60. i 70. w Bolzano powstało *Associazione italiana per la difesa delle lingue e delle culture minacciate* (Włoskie stowarzyszenie na rzecz ochrony języków i kultur zagrożonych, AIDCLM). Połączyło się ono potem z międzynarodową organizacją pozarządową *Associazione per i Popoli Minacciati* (Stowarzyszenie na rzecz Ludów Zagrożonych, APM), założoną w 1968 roku<sup>89</sup>. Współcześnie oddział tej organizacji z siedzibą w Bolzano stawia sobie za główny cel ochronę mniejszości ladińskiej. Region autonomiczny Trydent-Górna Adyga wchodzi też od 2011 roku w skład *Comitato nazionale federativo*

<sup>85</sup> Por. G. Iannàccaro, V. Dell'Aquila, *op. cit.*, s. 36-37.

<sup>86</sup> Na temat strategii i projektów integracyjnych na tym obszarze zob. K. Golemo, *op. cit.*, s. 116-118.

<sup>87</sup> B. Luverà, *op. cit.*, s. 23.

<sup>88</sup> R. Mainardi, *op. cit.*, s. 132.

<sup>89</sup> APM powstało na fali ruchów studentów przeciwko łamaniu praw człowieka, jako wyraz walki o uznanie praw językowych mniejszości; walczy także o polityczne przedstawicielstwo dla imigrantów. G. Campani, *op. cit.*, s. 138.

delle minoranze linguistiche italiane (Federacyjny komitet narodowy włoskich mniejszości językowych, CONFEMILI)<sup>90</sup>. W latach 90. XX wieku założono Wolny Uniwersytet w Bolzano. Powstało także w Brukseli Biuro Przedstawicielskie Prowincji Bolzano przy Unii Europejskiej<sup>91</sup>. W 1992 roku w Bolzano rozpoczął działalność ośrodek badań nad mniejszościami EURAC: Accademia Europea di Bolzano, w którym pracuje obecnie ok. 400 naukowców z 25 krajów<sup>92</sup>. Początkowo instytucja ta była postrzegana głównie jako przeciwwaga dla italianizacji regionu, dzisiaj jest prestiżowym ośrodkiem promującym różnorodność kulturową i wielojęzyczność. Ma więc Bolzano dwa centra akademicko-naukowe: uniwersytet (skierowany bardziej na dydaktykę) oraz EURAC (zajmujący się badaniami naukowymi)<sup>93</sup>.

## Problemy pogranicza. Dążenia do dominacji w regionie

W pierwszych dziesięcioleciach po zjednoczeniu Włoch niemieckojęzyczni mieszkańcy obszaru Górnej Adygi stanowili ponad 90%, a Włochów było ok. 3,5%. Później proporcje te zaczęły się zmieniać: w latach 60. XX wieku włoskojęzycznych obywateli było prawie 35%, a niemieckojęzycznych – nieco ponad 62%. Od lat 70. populacja włoska nieustannie maleje: według danych z ostatniego spisu powszechnego w 2011 roku w Górnej Adydze mieszkało 23,4% osób włoskojęzycznych, podczas gdy liczba osób niemieckojęzycznych utrzymała się na poziomie ok. 62%, ale wzrosła liczba cudzoziemców przynależnych do innych niż niemiecka i ladińska grup językowych<sup>94</sup>. Włosi są więc od kilku dekad w defensywie, a część z nich określa się wręcz jako „włoska mniejszość”, obawiająca się zdominowania przez ludność niemieckojęzyczną. Władza od lat pozostaje w rękach przedstawicieli SVP, partii reprezentującej interesy niemieckie i częściowo ladińskie, a nie włoskie.

Poza umiarkowaną SVP w prowincji Bolzano działają też ugrupowania skupiające niemieckojęzycznych radykałów. Jedną z takich partii jest powstała

---

<sup>90</sup> Zob. *ibidem*.

<sup>91</sup> *Ibidem*, s. 159.

<sup>92</sup> Zob. strona internetowa EURAC Accademia Europea di Bolzano (Europejskiej Akademii w Bolzano): <http://www.eurac.edu/en/aboutus/Pages/default.aspx> – 4 VI 2019.

<sup>93</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 162.

<sup>94</sup> Astat Istituto Provinciale di Statistica, *Alto Adige in Cifre*, s. 19, [on-line:] [https://astat.provincia.bz.it/downloads/Siz\\_2018\(5\).pdf](https://astat.provincia.bz.it/downloads/Siz_2018(5).pdf) – 10 VII 2019.

w 1992 roku prawicowa Die Freiheitlichen (wł. I Libertari – Wolnościowcy), która stawia sobie za cel ochronę tożsamości południowotyrolskiej przed obcymi wpływami, sprzeciwia się więc napływowi na teren prowincji przedstawicieli innych grup. Zachowuje też konserwatywne stanowisko w kwestiach obyczajowych, co umożliwiało jej wchodzenie w koalicję z Ligą Północną na poziomie krajowym. Partia otwarcie postulowała oderwanie się prowincji Bolzano od Włoch i utworzenie niezależnego organizmu. Jeszcze bardziej separatystyczne tendencje przejawia Süd-Tiroler Freiheit (wł. Libertà sudtirolese – Południowotyrolska Wolność), założona przez Evę Klotz – najbardziej radykalną przedstawicielkę południowotyrolskiego irredentyzmu. Ugrupowanie to, razem z Bürger Union für Südtirol (wł. Unione civica per l'Alto Adige – Unia Obywatelska dla Górnej Adygi) domagało się zorganizowania referendum w sprawie przyłączenia prowincji Bolzano do Austrii.

Radykałowie nie stanowią większości (choć w przeszłości osiągnęli już w lokalnych wyborach łączny wynik ok. 30%), ale mają swoje stałe przedstawicielstwo w Radzie Prowincji Bolzano: w ostatnich wyborach w 2018 roku zarówno Süd-Tiroler Freiheit, jak i Die Freiheitlichen zdobyły po ok. 6% głosów<sup>95</sup>. Eva Klotz wielokrotnie podkreślała w swoich wypowiedziach, że jest przedstawicielką grupy autochtonów, ludzi mieszkających u siebie, stanowiących większość na własnym terytorium, i sprzeciwiała się określaniu ich przez włoskie państwo jako mniejszość. Twierdziła też, że nie ma nic przeciwko włoskiemu językowi i kulturze Włoch, ale nie uważa ich za swoje<sup>96</sup>.

Na animozje między dwiema grupami językowymi miały w ostatnich dekadach wpływ pojedyncze wydarzenia umacniające wzajemny negatywny wizerunek<sup>97</sup>. Kłopoty z integracją wynikają po części z problemów komunikacyjnych. Ludność włoskojęzyczna uczy się w szkole standardowego niemieckiego, podczas gdy miejscowa ludność niemieckojęzyczna posługuje się różnymi wariantami lokalnego języka, nazywanymi dialektami austriacko-bawarskimi. Dlatego dwujęzyczność w regionie bywa określana jako separująca<sup>98</sup>. W październiku 2002 roku napięcia wywołało przegłosowanie w referendum (większością 62% głosów włoskojęzycznych mieszkańców Bolzano) przywrócenie nazwy głównego placu – „plac Zwycięstwa” – nadanej na cześć zwycięstwa wojsk włoskich nad wojskami austriackimi w 1918 roku. Nowa nazwa, „plac Pokoju”, którą zapro-

---

<sup>95</sup> Na temat ugrupowań politycznych w Górnej Adydze od zakończenia II wojny światowej do pierwszych lat XXI wieku zob. *La regione Trentino Alto Adige...*, s. 599-626.

<sup>96</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 120.

<sup>97</sup> Zob. K. Golemo, *op. cit.*, s. 119.

<sup>98</sup> G. Iannàccaro, V. Dell'Aquila, *op. cit.*, s. 36.

ponowały centrolewicowe władze miasta Bolzano, miała załagodzić historyczne animozje, jednak w referendum wspieranym przez prawicę optowało za nią tylko 38% ludności<sup>99</sup>. W 2004 roku niemieckojęzyczna sekcja telewizji RAI wyemitowała dokument *Żony bohaterów*<sup>100</sup>, opowiadający historie żon tyrolskich terrorystów z lat 60. XX wieku. Bohaterowie filmu nie byli w nim jednak nazywani terrorystami, ale bojownikami o wolność: *Freiheitskämpfer*. Dokument wzbudził kontrowersje, zwłaszcza wśród włoskojęzycznych odbiorców. W 2006 roku dyskusję wywołało zachowanie olimpijczyka Gerharda Plankensteinerja z Górnej Adygi, który podczas wręczania medalu na mistrzostwach w Turynie nie śpiewał hymnu włoskiego, tłumacząc się, że „nie zna tej piosenki”<sup>101</sup>. W tym samym roku 113 ze 116 burmistrzów i wiceburmistrzów regionu podpisało petycję do parlamentu austriackiego, domagając się zapisania gwarancji specjalnych praw ludności niemieckojęzycznej Górnej Adygi w przygotowywanej konstytucji austriackiej. Żądano, by Austria pełniła funkcję strażnika autonomii Górnej Adygi<sup>102</sup>. Sprawa wywołała kryzys polityczny we Włoszech i spowodowała odwołanie wizyty prezydenta Carlo Azeglio Ciampiego w Austrii. Ponad dekadę temu Severgnini z przekąsem odniósł się w jednym z esejów do pomysłu wystosowania tej petycji i przywołał swoje wrażenia z pobytu w regionie:

[...] wraz z nadejściem nowego pokolenia, w pokojowej Europie złożonej z 25 krajów, rozpuściły się animozje z przeszłości. Znam młodzież z Górnej Adygi. Myślę o Maddalenie, Valentinie i Elke: one zrozumiały, że mieszkać dzisiaj na pograniczu to już nie jest problem, ale szansa. Dorastać w rejonie dobrze zorganizowanym, zamożnym i cywilizowanym, mówić w dwóch językach (a nawet w trzech, bo znają też angielski), wybierać uczelnię w Innsbrucku, Mediolanie czy Londynie. Bywają gorsze rzeczy dla dziewczyny w XXI wieku<sup>103</sup>.

Według Statutu Autonomicznego w całej prowincji Bolzano nazwy miejscowości i miejsc publicznych powinny być dwujęzyczne (włoskie i niemieckie), na-

<sup>99</sup> Zob. K. Golemo, *op. cit.*, s. 119.

<sup>100</sup> *Die Frauen der Helden*, reż. Günther Neumair.

<sup>101</sup> Warto dodać, że mistrz olimpijski na zadane przez dziennikarzy pytanie, „dlaczego nie śpiewał hymnu Mamelego” (autora włoskiego hymnu narodowego), odpowiedział po niemiecku, że „nie zna tej piosenki”; prawdopodobnie nie zdawał sobie sprawy, że chodzi o hymn narodowy Włoch. Zob. C. Nadotti, *Gehrad e quell'inno sconosciuto „Io in Italia ci vado in vacanza”*, [online:] [http://www.repubblica.it/2006/a/speciale/altri/2006olimpiadi/innoslit/innoslit.html?refresh\\_ce=9](http://www.repubblica.it/2006/a/speciale/altri/2006olimpiadi/innoslit/innoslit.html?refresh_ce=9) VII 2019.

<sup>102</sup> B. Severgnini, *op. cit.*, s. 215. W dokumencie funkcję Austrii określono jako *potenza tutrice*.

<sup>103</sup> *Ibidem*, s. 216.

wet w gminach, w których 98% ludności jest pochodzenia niemieckiego. Jednak poza Bolzano i kilkoma innymi miejscowościami nazwy niemieckojęzyczne często wyprzedzają włoskie, a w niektórych przypadkach nazewnictwo włoskie jest wręcz pomijane: za przykład może posłużyć przypadek szyldu na stacji kolejowej w miejscowości Marlengo, gdzie Włosi stanowią ok. 10% mieszkańców. Tyrolscy separatyści konsekwentnie zamalowują włoskie nazwy miejscowości, wypisują też na murach i flagach slogan „Südtirol ist NICHT Italien” („Południowy Tyrol NIE jest włoski”).

Już spojrzenie na funkcjonujące w regionie instytucje pozwala odczuć, że podział na dwie grupy jest wciąż bardzo wyrazisty. Działają dwie odrębne sekcje Caritasu, włoska i austriacka; organizacje alpejskie – Club Alpino Italiano i Alpenverein Südtirol – osobno zawiadują infrastrukturą wysokogórską. Poza uniwersytetem w Bolzano, szkołami ladyńskimi i kilkoma prywatnymi w pozostałych placówkach występują wyraźne podziały uczniów według języka. Kontrowersje pojawiły się również całkiem niedawno, z okazji 150. rocznicy zjednoczenia Włoch. W lutym 2011 ówczesny prefekt prowincji Bolzano Luis Durnwalder stwierdził w przemówieniu, że mieszkańcy Górnej Adygi/Południowego Tyrolu nie powinni obchodzić uroczystości z okazji 150. rocznicy Risorgimenta, gdyż w 1861 roku Południowy Tyrol nie przynależał do Królestwa Włoskiego, ponadto w 1919 roku mieszkańcom tego terenu nie dano możliwości wyboru, do jakiego państwa chcą przynależeć. Dodał także, że w latach 1920-1959 Południowi Tyrolczycy wiele wycierpieli ze strony włoskich władz, najpierw ze względu na reżim faszystowski, potem w czasie II wojny, a po 1945 roku z racji nieprzestrzegania przez Włochów przyjętych ustaleń. Przemówienie wywołało ostrą wymianę zdań między Durnwalderem a prezydentem Włoch<sup>104</sup>.

Mimo tych konfliktów można uznać, że sytuacja w regionie jest dziś umiarkowana i utrzymuje się pod kontrolą. Przedstawiciele dominujących sił politycznych nie mają raczej wątpliwości, że kwestionowanie austriacko-włoskiej granicy na Brennerze należy już do przeszłości<sup>105</sup>. Skrajnie separatystyczne ugrupowania (Die Freiheitlichen, Süd-Tiroler Freiheit) znalazły się, co prawda, w obecnym składzie Rady Prowincji Bolzano, ale zdobyły po ok. 6% głosów, czyli tylko po 2 miejsca. Po wyborach w 2018 roku zwycięską partią okazała się ponownie SVP, która uzyskała prawie 42% głosów i 15 miejsc w Radzie. Od 2014 roku na czele Autonomicznej Prowincji Bolzano stoi Arno Kompatscher z SVP, który w 2016

---

<sup>104</sup> Zob. *Unità d'Italia, scontro aperto tra Napolitano e Durnwalder*, [on-line:] [https://www.corriere.it/unita-italia-150/11\\_febbraio\\_11/napolitano-durnwalder-scontro\\_c11e670a-35e2-11e0-8fcc-00144f486ba6.shtml](https://www.corriere.it/unita-italia-150/11_febbraio_11/napolitano-durnwalder-scontro_c11e670a-35e2-11e0-8fcc-00144f486ba6.shtml) – 10 III 2019.

<sup>105</sup> J. Markusse, *op. cit.*, s. 151.

został też wybrany na prezydenta całego regionu Trydent-Górna Adyga. Trzecią siłą w prowincji Bolzano, reprezentującą interesy włoskojęzycznych mieszkańców, stała się w 2018 roku konserwatywno-nacjonalistyczna Liga (wcześniej Liga Północna) Matteo Salvini.

Kultywowane do dzisiaj tyrolskie tradycje są dowodem na kulturową odrębność regionu od reszty Włoch. Lokalne dziedzictwo Górnej Adygi pielęgnują przedstawiciele miejscowych stowarzyszeń (niem. *Schützen*<sup>106</sup>), których nazwa nawiązuje do działających kiedyś na tym obszarze tyrolskich sił obronno-porządkowych. Wśród zachowanych współcześnie zwyczajów warto wymienić *Scheibenschlagen*, czyli nocne wystrzeliwanie w dal płonących drewnianych okręgów symbolizujących szczęście i powodzenie, odbywające się w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu. Innym elementem alpejskiego folkloru jest Krampus – demoniczna postać przypominająca diabła i kozę, która w wigilię dnia Świętego Mikołaja (czyli 5 grudnia) odwiedza dzieci, aby ukarać je za nieodpowiednie zachowanie<sup>107</sup>. W małych miejscowościach w Dolomitach przetrwały także różne legendy i opowieści związane ze światem ladyńskim<sup>108</sup>.

---

<sup>106</sup> Na temat *Schützen* zob. *Autonomia e tutela...*, s. 43-44.

<sup>107</sup> *Who Is Krampus? Explaining the Horrific Christmas Devil*, [on-line:] <https://news.nationalgeographic.com/news/2013/12/131217-krampus-christmas-santa-devil/> – 10 VII 2019.

<sup>108</sup> Niektóre z tych opowieści zebrano na stronie internetowej poświęconej turystyce w rejonie Ladynii: <http://www.ladinia.it/it/informazioni/517/ladinia/leggende-storie-e-racconti-ladini> – 19 IX 2019. Zob. także zbiór legend ladyńskich: R. Raffaelli Ghedina, *Leggende ladine delle Dolomiti / Lejendes de ra Dolomites*, Michael, Treviso 2016.